

אל הקורא

פירוש זה על ספר שמות חדש כולו. מכיון שהוא מבוסס על שיטה חדשה. הוא מתכוון לבאר את ספר שמות ביאור מדעי, בעזרת כל האמצעים שהמדע המודרני ממציא היום לרשותנו. ולשם תכלית זו הוא נוקט בדרך משלו. השונה בהרבה מדרכם של רוב הפירושים המדעיים של זמננו. ההבדלים העיקריים שבינו לבינם הם ביחוד שלושה. ואלה הם:

א) על פי הרוב, הפירושים שנכתבו בדורנו על ספר מספרי התורה מוקדשים בעיקרם לחקר המקורות ולקביעת תהליך שילובם של המקורות זה בזה, ומפרשים את קטעי המקורות שהם מבחינים בתוך הספר, יותר מאשר שהם מפרשים את הספר עצמו. החשיבות הרבה שהפרשנים מייחסים לעניין המקורות מסיחה את דעתם מן העיון ביצירה שהלכה ונוצרה מתוך מקורות אלו. בעיניהם חקר המקורות עיקר, וחקר הספר שלפנינו טפל. לפי דעתי, איפכא מסתברא. מטרתו של פירוש מדעי על יצירה ספרותית כל שהיא צריכה להיות קביעת הבנתה והערכתה של היצירה עצמה, ואילו חקר מקורותיה אינו אלא אמצעי להשגת מטרה זו. הוא אמנם אמצעי חשוב, וגם אני נתתי לו מקום לא קטן בפירושי, אבל מעולם לא שכחתי שעיקר תפקידי הוא לפרש את הספר הגמצא לפנינו. סוף סוף זהו הספר שרב ערכו בתולדות עם ישראל והאנו-שאת, הוא לבדו עובדה קיימת ולא יצירה דמיונית שאין יסודה אלא השערה בעלמא. והנאיל וכך, יוכל פירושי לעניין כל קורא וקורא, תהיה השקפתו על תולדות ספר שמות מה שתהיה: מי שנוקט בתורת התעודות ימצא בו את הפירוש של עבודת העורך האחרון, R האחרון; מי שנוקט בדעות אחרות על התהוות הספר ימצא בו גם כן את פירושה של העריכה הסופית; ומי שאינו מעוניין אלא בצורתו המקובלת של הספר יבוא כאן על סיפוקו בפשטות.

ב) מקורותיו של ספר שמות אינם לפי דעתי המקורות של השיטה הרווחת P. E. J. ושכבותיהם השונות. אחד המקורות הראשיים, ואולי דווקא המקור הראשי, היה אם אינני טועה, שירת עלילה קדומה, אפוס קדום שהיה מספר באריכות על שעבוד מצרים ועל השחרור ועל מהלך בני ישראל במדבר. ובמקומות רבים של פירושי ציינתי את פרטי השימוש בשירה זו, ואת רישומיה ועקבותיה הניכרים עדיין בדברי הכתוב. ג) מכיון ששרשינו של המחקר המדעי בספרי התורה נעוצים בתקופה שקדמה לתגליות החדשות בתרבותו של המזרח הקדמון, והשיטות שנקבעו באותה התקופה משפיעות עד היום השפעה יסודית על עבודתם של החוקרים, אין פירושי זמננו על

ספרי המקרא משתמשים במידה מספקת במה שידוע לנו עכשיו מספריהם ומתרבותם של העמים שכני ישראל. ואילו בפירושי היתה עיני תמיד פקוחה על היצירות הספרותיות של עמים אלו, ועל כל מה שלימד אותנו המחקר הארכיאולוגי בדבר תרבותם של אותם העמים, שהרי אי אפשר להבין את הכתובים על בוריים בלי השוואה מתמדת אל הסביבה, שבה חי ופעל עם ישראל, ושבתוכה נוצרו ספרי המקרא.

פירושי הוא פירוש הפשוט: לא באתי אלא לבאר את פשוטו של מקרא לפי משמעותו המקורית, ולא עסקתי בפירושים לפי שיטת הדרש. אף הדרש חשוב כשהוא לעצמו, ביחוד לענין ההלכה, אבל כבר הודו חז"ל שאין מקרא יוצא מידי פשוטו, וברור הדבר ששומה עלינו לחקור בפשוטו של מקרא עד כמה שידנו מגעת, וכדאי להזכיר את דברי הרשב"ם בהקדמתו לסדר משפטים.

כדי להגיע לידי הבנה מלאה בדברי הכתוב שמתי תמיד את לבי גם להערכתם האסתטית. ספר שמות מלאנו רק תעודה דתית נשגבה: הוא גם יצירה ספרותית מצויינת, וכל יצירה ספרותית הבנתה תלויה בהבנת דרכי האמנות שעל פיהן היא נוצרה, ובהרגשת הני השפך על פניה.

לשם כך ניסיתי, ראשית כל, לעמוד על חלוקתו הפנימית של ספר שמות לחלקיו ולחלקי חלקיו, בהנחתי בו שלושה חלקים ראשיים, ובכל אחד משלשתם פרשיות, ובכל פרשה ופרשה כמה פסקות, וכבר בחלוקה בו, ובקריאת השמות שקראתי לחלקים ולפרשיות ולפסקות, יש מעץ פירוש כללי והסבר מבנהו הארדיכלי של הספר, ובביאור פרטי הכתובים השתדלתי לעמוד על השימוש בדרכי האמנות הספרותית של המורה הקדמון: על מושג ה"סדר" המורח, שאינו שווה למושג ה"סדר" היווני והמדורני, על השיטות של סמיכות הפרשיות, של החזרות (חזרות מלים, חזרות צירופי מלים, וחזרות פסקות או פרשיות שלמות), על ההרמוניה המספרית, על השימוש הסמלי של המספרים לפי שיטת השישית ולפי שיטת השבע, וכאלה עוד.

על הבעיות הכלליות השייכות להתהוותו של ספר שמות, לזמן חיבורו, לתולדותיו, ולכל יתר הבעיות שרגילים לדון עליהן ב"מבוא", אדבר בפרטות במבוא לחמישה חומשי התורה שבדעתי לפרסמו בסוף שורת פירושיי, אבל גם בספר הנוכחי היו לי כמה הזדמנויות לרמוז בדרך אגב לעניינים לא מועטים בנידון זה.

וכן שמתי לב למהדורות השונות, שגם לאחר שנקבעה בעיקרה צורתם הסופית של ספרי התורה היו עדיין גבולות זז מזו בפרטי הגיסוח, כפי שיוצא לנו מתוך תורתם של השומרונים ומתוך התרגומים העתיקים וגם מתוך הבאות בספרות התלמודית ומתוך תגליות כגון זו של פפירוס גש. כנראה היה המצב דומה למה שנמצאנו למדים בדבר ספר ישעיה מתוך המגילות הגנוזות, הכוללות שתי מהדורות שונות של הספר, שהיו קיימות זו בצד זו. גם מספרי התורה היו כנראה מהדורות שונות: מהדורה נועדה לחכמים וליודעי ספר, שעליה נסתמכה אחר כך בעיקרה מהדורת המסורה, ועל ידה, כדוגמת מגילת ישעיה א', מהדורות עממיות, שאחת מהן נשתמרה בידי השומרונים, ושעקבותיהן ניכרים בתרגומים העתיקים.

מכיון שספרי נועד בעיקרו לפירוש הכתוב, לא עסקתי, או עסקתי רק בדרך

אגב, בשאלות ההיסטוריות, כגון בעית קביעת זמנה של יציאת מצרים וכיוצא בה, ובדרך כלל לא עמדתי על בעית הערכתם של דברי הכתוב מבחינה היסטורית. דיון היסטורי שכזה הוא מתפקידו של ההיסטוריון ולא מתפקידו של המפרש. ואין המפרש חייב אלא למסור להיסטוריון את החומר לדיונו, על ידי ביאור הכתובים על בוריים. השתדלתי לקצר את פירושי במידת האפשרות. לפעמים צמצמתי בשורה אחת, ואפילו במלה אחת, תוצאות של מחקר או של מחשבה שהיה אפשר להקדיש להן כמה עמודים, וסמכתי על הקורא המעיין, שיבין דבר מתוך דבר. וכן נמנעתי כמעט תמיד מלהתווכח עם מפרשים אחרים, ואף מלהביא את דעותיהם, כל מקום שלא היתה סיבה מיוחדת לכך.

ועכשיו מלים אחדות על הצורה החיצונה של פירושי. כל מקום שהיה זה אפשרי, שילבתי את דברי פירושי לתוך דברי הכתוב, כדי שיהיה הקשר בין הכתוב ובין הפירוש הדוק וישר, וכדי שלא יצטרך הקורא לשים תמיד את החומש לנגד עיניו. את דברי הכתוב הבלטתי על ידי פירורים האותיות. כמה פעמים, כשראיתי צורך לכך, הוספתי הערות מוקדמות בראש הפרשיות או הפיסקות, או הערות מסכמות בסופן. בהבאת הכתובים השתמשתי לפעמים בכתיב מלא, שלא ככתיב המסורה, לשם הקלת הקריאה, ולא דאגתי להתנהג תמיד בעקביות בעניין זה.

לאחר שזכיתי לגמור הדפסת ספר זה, בדעתי לגשת מיד אי"ה להדפסת הכרך השלישי של פירושי על ס' בראשית, כפי התכנית שכבר קבעתי לי בדברי ההקדמה לכרך השני, מנח עד אברהם.

ידושליט, אלול תשי"א

מ. ד. ק.

חלק א : השעבוד והשחרור

(א'—י"ז)

פרשה ראשונה : השעבוד

(א', א'—כ"ב)

פיסקה ראשונה : בני ישראל נעשים לעם

(פס' א—יז)

א פיסקה זו, פתיחת הפרשה והספר, מתארת בקצרה כיצד נעשתה משפחת האבות לעם רב ועצום. היא משמשת מעין מעבר מס' בראשית לס' שמות, ובאה כאילו לקשור את שני הספרים זה בזה. ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב, כלומר : אלה הם אפוא (וזהי משמעות וי"ו החיבור במלה ואלה) שמות של בני ישראל שכפי המסופר כבר בספר בראשית ירדו מצרימה עם יעקב אביהם. ומן הראוי היה להביא את שמותיהם כאן, בהקדמה לתיאור המאורעות הגדולים שייזכרו להלן, כשם שמן הראוי להקדים לכל תיאור של פעולה המונית כבירה, כגון מלחמה, מהפכה, הגירה, וכאלה, את שמות ראשי הצבאות או המפלגות או הקבוצות שלקחו חלק באותה פעולה.

בניו של יעקב, „השבטים“ כמו שמכנה אותם המסורת היהודית, כלומר אבותיהם של שבטי ישראל, הם שנים עשר, מספר שהיה רגיל בסידורן של האמפיקציוניות או איגוד השבטים. ידועים שנים עשר נשיאי ישמעאל ושנים עשר בניו של נחור, כנראה אף איגודם של אלופי אדום היה מתחילתו מסודר על מספר זה. השיטה משתקפת גם בסדר תולדות בני נח שבבראשית י'. וגם במערב אנו מוצאים דוגמתה. די להזכיר את האמפיקציוניה היוונית של דלפוס, שכללה אף היא בעיקרה שנים עשר שבטים. אבל בני יעקב לא ירדו מצרימה לבדם ; הכתוב חוזר על הפועל בוא שבמלה הבאים ומוסיף : איש וביתו באו, כלומר : כל אחד ואחד בא עם בני משפחתו. ובוה נפתחת הדרך לציון מספרם הכללי של יורדי מצרים בפס' ה. שמות השבטים מסודרים בצורה הרמונית. בשלוש סדרות, המסומנות על ידי השימוש בוי"ו החיבור. תחילה באים ארבעת בניה הראשונים של לאה : ראובן שמעון לוי ויהודה ; ב

אחר כך, בסדרה השנייה, שני הבנים האחרונים שילדה לאה לאחר שעצרה מלדת, ואתם הבן האחרון של רחל (הראשון, יוסף, היה כבר במצרים): יש ש כ ר ז ב ו ל ו ן ו ב נ י מ י ן ; ולבסוף, בסדרה השלישית, שני הזוגות של בני השפוחות: ד ן ו נ פ ת ל י , ג ד ו א ש ר .

אחר שמות השבטים שירדו מצרימה את יעקב בא מספרן הכללי של כל נפשות בית יעקב: ויהי כל נפש יצאי ירך יעקב שבעים נפש, אם ייחשבו כל יורדי מצרים ויוסף אתם, בנה הגדול של רחל אשר כבר היה במצרים. מספר זה, מספר שבעים, רגיל לציין את שלמותה של משפחה מבורכת בפריה ורביה, וזה גם במסורת העתיקה הקודמת לישראל וגם במסורת הישראלית. בני כנען, כפי מה שידוע לנו מתוך כתבי אוגריט, היו מספרים על שבעים בני האלים, והמסורת הישראלית מדברת על שבעים בניו ובניו של נח, ואחר כך על שבעים בניו של ירובעל-גדעון ועל שבעים בניו של אחאב. וכך היתה משפחתו של יעקב שלמה במספר בניה, וכשם שהאומות בעולם הרחב הן שבעים, לפי ברא' י', כך בני ישראל הם שבעים: הם מעין עולם קטן המקביל לעולם הגדול, מיקרוקוסם מקביל למקרו-קוסם.

עוד דבר: כשם שהלכו והתרבו בני נח לרוב מאד, ומשבעים נפש נעשו מיליונים, כך גם בני ישראל הלכו והתרבו לרוב מאד. אמנם הלכו כל יורדי מצרים זה אחר זה בדרך כל הארץ, וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא, אבל חיי המשפחה נמשכו והתרחבו. במשך הזמן, באותם הימים השקטים שאין הכתוב מספר עליהם בפרטות, מבעד למסך הערפל המכסה והמעלים מעינינו את תולדות הדורות שעברו, התרבה והתרחב היקף המשפחה כיד ה' הטובה עליה. הברכה הקדומה שבה נתברך העולם הגדול, פרו ורבו ומלאו את הארץ, בדברי האלהים לאדם הראשון ולנח (ברא' א', כ"ח; ט', א') ונתאשרה במיוחד לאברהם אבי העולם הקטן (י"ז, ב'ו'), נתקיימה במילואה ובמידה יתירה בבני ישראל במצרים: ו בני י ש ר א ל לא בלבד פרו, אלא גם וישרצו; לא בלבד וירבו, אלא גם ויעצמו; כמאד מאד כמו שנאמר לאברהם; ותמלא הארץ אתם כמו שנאמר לאדם ולנח. ומתוך זה מתברר מעשיו כיצד זכו בני ישראל להיקרא בשם עם, בפעם הראשונה. בפס' ט'.

הלשונות של פריה ורביה הבאות בפסוק זה הן שבע, כמספר המורה על השלמות: (א) פרו; (ב) וישרצו; (ג) וירבו; (ד) ויעצמו; (ה) במאד; (ו) מאד; (ז) תמלא הארץ אתם. יש כאן רמז לשלמות ולהרמוניה, המתכוון להורות שכל מה שהתרחש התרחש לפי רצונו של האלהים ולפי תכניתו המחושבת מראש.

- ואולם הצלחה זו ופוריות זו עוררו קנאה ושנאה וחשש. ביחוד לאחר שנשתנה מצב המלוכה ויקם מלך חדש על מצרים. אולי בן לשושלת שונה מן השושלת שמלכה בימי ירידת מצרים. מלך אשר לא ידע את יוסף, ולפיכך לא היה קשור בישראל קשרי הכרת טובה על מה שעשה יוסף בעד מצרים. מי היה מלך זה? לא דאגה התורה להגיד. אינה באה לכתוב היסטוריה. אלא תיאור שיריי. ואינה שונה אל המלומדים. אלא אל עם שלם; והדייקנות ההיסטורית בפרטים אינה מתאימה לשירה הפונה אל לבו של העם. רק מתוך מה שייאמר להלן על ערי המסכנוח נוכל להבין. בעקיפין. מי הוא המלך שאליו מתכוין הכתוב.
- כמו שייראה להלן מתוך כמה הוכחות שונות. יש להניח שהיתה לפני התורה שירת עלילה על שעבוד בני ישראל במצרים ועל שחרורם משם. וכמה מן התכונות של השירה האפית הקדומה השאירו את עקבותיהן בסיפור שבספר שמות.
- גם הפסוקים הבאים. ויאמר אל עמו וגו'. מנוסחים לפי דרכי השירה ובהתאם לתפיסתו של העם. התהליך המסובך של שינוי המדיניות בחיי החברה מתואר כאן בצורה של שיחה פשוטה בין המלך ובין עמו. פותח המלך בקביעת עובדה: הנה עם בני ישראל. הנמצא בתוכנו והמתרבה משנה לשנה. כבר הוא רב ועצום ממנו. יש בדברים אלו. כמובן. משום הפרוה. אבל הפרוה זו מובנת מתוך השנאה והאימה. וכיוצא בזה מספרת התורה על שונא אחר של עם ישראל. בלק מלך מואב (במד' כ"ב, ו': כי עצום הוא ממנו). מבחינה ספרותית. באות המלים רב ועצום לקשור את תחילת פיסקה זו בסיום הקודמת. שבו כתוב וירבו ועצמו.
- אחר קביעת העובדה. עובר המלך להסיק ממנה מסקנה. הבה נתחכמה לו: יש לנו אפוא להתחכם נגדו. למצוא תחבולה מחוכמת פן ירבה עוד יותר ממה שהוא עכשיו. ויביא עלינו אסון; והיה. כי תקראנה מלחמה. כלומר אם תקרה מלחמה (הסיומת "נה במלה תקראנה באה כנראה לשם חיזוק הפעולה כמו בערבית ובאוגריתית). יתחבר עם זה רב ועצום אל האויב. ונוסף גם הוא על שאינו. ונלחם בנו ועלה מן הארץ. כלומר (עי' הרמב"ן) שיעלה ממצרים מבלי שתהיה בידנו האפשרות להינקם בו כרצוננו.
- מפני חשש זה קמו המצרים וישימו עליו על עם ישראל שרי מסים. כלומר מינו עליו פקידים או נוגשים שיכריחו אותו לעבוד עבודה של מס עובה. למען ענותו בסבלותם. כלומר להתיש את כוחו על ידי סבל העבודה. כדי שלא יוסיף להתרבות. ועם ישראל עבד כפי מה שהוטל עליו. ויבן ערי מסכנות